

Проф. др Бранко Петрановић

АТЛАНТСКА ПОВЕЉА И АВНОЈ*

I

На први поглед могло би изгледати да наслов наше теме спаја у аналитичко-компаративни однос две разнородне и немерљиве јединице. Какве су заправо везе између централне установе југословенске револуције створене новембра 1942, а тек годину дана касније претворене у највиши орган власти нове Југославије, и Декларације вођа Велике Британије и САД о ратним циљевима антифашистичких сила, донете 14. августа 1941. у водама Атлантика? По мерилу формалном, процесуално-институционалном, хронолошком, ово су свакако два разноврсна акта (догађаја), који се заиста тешко могу наћи у равни упоредне анализе. Разлике су видљиве и споља гледано: установа и декларација; револуционарна скупштина народа Југославије и антифашистичка прокламација Черчила и Рузвелта; ови догађаји збили су се и у различито време; САД су у време доношења Атлантске повеље ван рата, за разлику од Југославије. Поље анализе отворено је, међутим, у другом, садржајном правцу: обострани антифашистички карактер циљева и делатности; истоветност духа одлука

* Атлантска повеља је предвиђала: да две земље не траже никакво територијално или било какво друго повећање; да се не врше никакве територијалне промене које не би одговарале слободно израженој вољи заинтересованих народа; поштовање права свих народа да изаберу облик владавине под којим желе живети; враћање суверених права и права управљања самим собом онима који су тога били лишени силом; приступ под једнаким условима трговини и сировинама света свим државама; сарадња међу свима народима како би се за све осигурали бољи услови рада, привредни напредак и социјално осигурање; успостављање мира који ће омогућити свима живот у безбедности и осигурати свим људима да могу живети слободни од страха и беде; пловидба свима отвореним морима и океанима; напуштање употребе силе од стране свих народа света.

АВНОЈ-а и Атлантске повеље у основном питању воље народа — као одлучујућег чиниоца у обликовању унутрашњег уређења и форме владавине; са становишта одбацивања аката деобе окупатора и уређивања будућности на демократским темељима.

Атлантска повеља је прокламовала опште ратне циљеве западних савезника, две капиталистичке државе антифашистичке оријентације, од којих је Велика Британија била и стара колонијална сила. Јавним проглашавањем антифашистичких циљева Повеља је давала основу за сабирање снага највеће коалиције која је икада била створена у историји. У најопштијим цртама Атлантска повеља је наговештавала изгледе, физиономија и основе послератног света. Са гледишта наше анализе од осам тачака Атлантске повеље најзначајнија је тачка 3), самим тим што је признавала право свим народима да себи изаберу форму управљања коју желе. Велика Британија и САД су се изјасниле за васпостављање суверених права и самоуправе оних народа који су насилним путем били лишени основних демократских предуслова живота. Под тач. 2) Повеље оне су прогласиле да се не слажу ни са каквим територијалним променама које нису биле засноване на слободно израженој вољи заинтересованих народа.

Идеје Атлантске повеље постале су својина свих антифашистички оријентисаних народа у прошлом рату. Повеља је одјекнула као демократски манифест свих слободољубивих и фашизмом угрожених народа и људи. Надахњивала је на отпор фашизму и дефинисањем ратних циљева предсказивала ведрију будућност. Претворила се у моћну материјалну снагу антифашистичког блока, чим је овладала свешћу људи; постала део сазнања да су жртве — које се подносе у борби против фашизма — цена слободе и извор уверења да начела Повеље неће бити изневерена после завршетка рата. Представници 26 држава, који су раније прихватили Атлантску повељу (септембра 1941), потписали су Декларацију Уједињених нација 1. јануара 1942. године. Прокламовањем начела о правима и суверености свих народа Атлантска повеља је полазила од истих основа као и Повеља Уједињених нација усвојена јуна 1945. године у Сан Франциску.

II

Касније донетој Атлантској повељи одговарали су ставови КПЈ о континуитету Југославије као државног оквира и заједнице народа. Она, као и народнослободилачки покрет, није прихватила деобу Југославије као државе, окупаторску фикцију дебелиације и установљивање у њеном простору вазалних држава и режима. Ти ставови формулисани су у уставној Одлуци Другог заседања АВНОЈ-а о изградњи Југославије на федеративном принципу у којој је стајало да „Народи Југославије никада нису признали и не признају раскомадавање Југославије са стране фашис-

тичких империјалиста и доказали су у заједничкој оружаном борби своју чврсту вољу да остану и даље уједињени у Југославији“.

Са стварањем фактичког ратног савеза Велике Британије и СССР јуна 1941. основна начела формулисана у Атлантској повељи нашла су се у стратегији КПЈ јула 1941. године, дакле пре него су Рузвелт и Черчил прогласили ратне циљеве западних антифашистичких сила. Прогласи од 12. и 25. јула 1941. сматрају фашизам за највећег непријатеља слободе, културе и напретка; у њима се каже да се ради о борби на живот и смрт против снага које желе да „подјарме читав свијет“; „немачки фашизам“ тежи да уништи све културне тековине човечанства, разори демократију и заведе најмрачнији средњовековни режим; народи Југославије су позвани да без оклевања устану у борбу против „омрзнутог фашистичког ропства“. Прогласи КПЈ говоре о јединственом фронту борбе против фашизма у коме се налазе СССР, Енглеска и Америка, као и све поробљене земље. Изричито се каже: „Совјетска Русија и Енглеска створиле су војни савез против фашистичких осовинских освајача“.¹

Истовремено с јаким антифашистичким нагласцима и порукама народима Југославије о јединству демократских снага света у борби против фашизма извори народноослободилачког покрета истичу народни карактер борбе у току и позивају на бескомпромисни однос према окупацији. Борба против окупатора сједињује се са уверењем да нема повратка на „старо“. Без прејаког наглашавања, ако се изузму регионалне и спорадичне манифестације „класног блиц крига“ у првој фази народноослободилачке борбе, органски су се спајале социјалне и националослободилачке тенденције, као најоригиналнији облик стратегије југословенских комуниста.

Платформа КПЈ о националном питању у Југославији у току рата полазила је и од тога да Атлантска повеља значи слободно самоопредељење народа и несумњиво искуство народа да су баш национално угњетавање и неравноправност у многим земљама сложеног националног састава омогућили фашизму да их лако пороби. Народнослободилачка борба је обезбеђивала суверенитет свих народа Југославије, признајући им право на равноправан живот у новој југословенској федеративној заједници. Супротно Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца створеној 1918, која се држала националног принципа приликом разграничења, прелазећи преко њега у унутрашњој политици, решавање националног питања у народноослободилачкој борби је било саставни део целовитог ослобођења народа.

За разлику од комуниста, емиграција и снаге које су подржавале њену политику у земљи декларативно су прихватиле Атлантску повељу, нарочито четници, наступајући у пракси против промена старе, грађанске националне политике, утемељене на шовинистичкој искључивости и етноцентризму. Хетерогени сег-

¹ Ј. Б. Тито, *Сабрана дјела*, том 7, 51—54, 60—63.

менти југословенске контрареволуције разликовали су се по властитом националистичком еклузивизму (концепција „национално чисте државе“, стварање „хомогене нације“ путем физичке ликвидације супарничке нације, етнички чисте и велике државне јединице под патронатом окупатора, итд.). Познати извештај Милана Гавриловића Момчилу Нинчићу из Москве 12. августа 1941, поводом одржавања Свесловенског митинга, речито сведочи колико се грађанска политика разликовала од будуће атлантске декларације савезничких вођа о суверености народа и њиховом слободном избору будућег живота. „Говорено“ (је на Свесловенском митингу — Б. П.), каже Гавриловић своје министру, „и у име Црне Горе и у име Македоније. Скретао сам пажњу и совјетском амбасадору у Анкари и овде да је теза о црногорском и македонском народу стварно у исти мах и теза талијанске и немачке пропаганде, да данас она нарочито директно штоди и да ће на самом терену у Југославији имати противно дејство«. За Гавриловића је „словенска идеја“ постајала све више полугом спољне политике Совјетске Русије.²

Унутрашње промене, које је доживљавало југословенско друштво 1941—1945, нису противуречиле духу Атлантске повеље. Стари поредак мењао се од првог дана народноослободилачке борбе, налазећи се у дисконтинуитету са оним који је озаконио Октроисани устав из септембра 1931. године. Промене изводе револуционарне снаге, и то у име народа, који не жели и више не може да живи на стари начин. Унутрашње разарање старог система власти не тиче се — правно гледано — међународне заједнице и њиме се не дира у међународни живот Југославије. У југословенском случају радикалне промене у оквиру рата за ослобођење претворене су у међународно политичко питање, као израз сукоба интереса великих савезничких сила. Народнослободилачки одбори као клица нове власти и суверени орган на свом локалном подручју основа су промена карактера старе друштвено-политичке структуре. АВНОЈ, као представник суверености народа Југославије, фигурирао је у систему нове власти као највиши народноослободилачки одбор.

Водећи рачуна о унутрашњој ситуацији и међународним обзирима, АВНОЈ на Другом заседању није детронизирао монархију, суспендујући краља до завршетка рата када се народу препушта да слободном вољом одлучи о облику владавине. Анализе у правној литератури недвосмислене су у том смислу да одлуке АВНОЈ-а — иако нису укидале својства монарха — додељују право представљања суверености АВНОЈ-у. Сваки акт који би краљ убудуће донео морао је да се цени са становишта његове сагласности са одлукама АВНОЈ-а.³ Без обзира на чињеницу да сва питања око монарха нису била регулисана, систем народно-

² Архив Југославије (АЈ). Фонд емигрантске владе — 103/, 103—61.

³ Вид.: Војислав Симовић, АВНОЈ — правно-политичка студија, Београд 1958.

ослободилачких одбора и антифашистичких већа, заснован на суверености народа, није се мирио са монархијским обликом владавине.

Одлуке АВНОЈ-а изражавале су јединство Југославије као државе, а према међународној заједници дух самосталности и суверенитета.

Неколико питања захтева да се расправи са становишта сродности духа Атлантске повеље и АВНОЈ-а, односно његових одлука.

Прво се тиче неприкосновености воље народа. У југословенском случају „воља народа“, због особене историјске ситуације политичке смене власти у условима другог светског рата, може изгледати и спорна са гледишта формалног легитимизма. Најпре због конфронтације народноослободилачком покрету, несумњиво широке политичке, националне и социјалне платформе, контра-револуције масовног карактера. С тим у вези олако се губе из вида извори који су проширивали редове профашистичких и колаборационистичких снага: масовни притисак, широка скала принуде од економске до психолошке, остаји заблуда, утицаји сукобљених покрета, цркви и вера, домаће и стране пропаганде, племенски или други облици солидарности, друштвени притисак на свест подређених — идејно нееманципованих слојева.

Поводом идентификације интереса комуниста и народа још у рату је наслагано доста заблуда, услед масовне фашистичке пропаганде, а по некој инерцији схватања заосталих и данас у добронамерној публицистици и историографији у иностранству, да не говоримо о тумачењима *malá fides* у емигрантској литератури и оних најконзервативнијих снага на Западу. Експлоатишу се наводна анационалност комуниста и њихови ускопартијски циљеви, посматрани, при томе, ван ширег историјског оквира и стратегије КПЈ. Партија је својом стратегијом настојала да се њени ужи циљеви, свакако несумњиви, не разилазе са ширим интересима народа, тако да се готово може говорити о једној фази потпуног поистовећивања интереса. Она је револуционисала масе да освоје власт. Партија се залагала за што шири и репрезентативнији политички, национални и идеолошки карактер покрета. Руководећи субјект југословенске револуције води у свим фазама рата рачуна о што широј социјално-политичкој заступљености органа народне власти — народноослободилачких одбора и антифашистичких већа. У том смислу се данас и говори о АВНОЈ-у као о народном а не комунистичком скупу. Посредно гледано има оправдања претпоставка да је Оперативни биро ЦК КПЈ средином августа 1941, дакле у време доношења Атлантске повеље, био инспирисан, или бар охрабрен овим актом, покрећући иницијативу за образовање неке врсте комитета или владе народноослободилачког покрета, настојећи, као што се види из једног писма хрватском партијском руководству, да овоме обезбеди што репрезентативнији карактер. Наравно да се, при томе, не може-

мо апстраховати ни од чињенице да је иницијатива била подстакнута у једном интервалу када Совјетски Савез није имао дипломатске односе с југословенском владом у избеглиштву, прекинуте маја 1941. године, а на другој страни и њен антилегитимистички карактер у односу на стару владу, компромитовану, национално и страначки подељену, несамосталну у односу на Велику Британију, одвојену од земље и отуђену од народа.⁴

При анализи овога питања не може се пренебрегавати да КПЈ није постала победничка снага игром случајности, већ да ју је на површину избацио објективни историјски развој у смислу да руководи борбом и одлучује о судбини народа.

Укореењено је схватање да је народноослободилачки покрет у револуцији пореметио међународну равнотежу једностраним окретањем Совјетском Савезу, с обзиром да му је нуклеус чинила КПЈ, при томе чланица Коминтерне до њеног распуштања у пролеће 1943. године. Совјетски Савез је несумњиво третиран као ослонац и гарант народноослободилачке борбе у току.⁵ Нека о томе говоре оцене изречене у само предвечерје Другог заседања АВНОЈ-а у част 26-годишњице октобарске револуције. Совјетски Савез се означава као последни поборник права народа на самосталан и несметан национални развитак. О њему се говори као о „братској земљи” и „домовини социјализма”, која је својим „оточественим ратом” омогућавала успешну борбу и ослобођење других. Изражава се, такође, непоколебљиво уверење у снагу Црвене армије. У Прогласу ЦК КПЈ поводом 26. годишњице октобарске револуције каже се да су се преварили сви они који су мислили да ће Црвена армија у рату с Немцима ослабити до те мере да Совјетски Савез не буде могао представљати озбиљан фактор у међународном животу. Црвена армија је, стоји у Прогласу, ојачала, и то не само у односу на немачку армију него и у апсолутном смислу, јер је данас јача него што је икада била. Југословенски комунисти су се залагали за Други фронт који би одвојио 60 немачких дивизија, олакшавајући Црвеној армији, али и истицали да би његово неотварање коштало жртава и НОВЈ. Одбацивао се Балкан као инвазиони полигон и помињао запад Европе, као простор одакле је могла да се угрози Немачка, и са-

⁴ Тито — ЦК КПХ половином августа 1941. Ј. Б. Тито — *Сабрана дјела*, том 7, 81—83.

⁵ У Прогласу ЦК КПЈ „Народима Југославије“ каже се: „И народи Југославије су више него икада на празник двадесетогодишњице Великог октобра срцем и борбеном вољом уједињени са совјетским народима. У данима најтежег ропства, највећих патњи и неједнаке крваве ослободилачке борбе против надмоћних фашистичких окупатора, народи Југославије нису изгубили вјеру у своју побједу, знајући да је на њиховој страни непобједива Црвена армија и подршка и помоћ братских совјетских народа. Зато је празник 20. годишњице Велике октобарске револуције за нас истовремено дан захвалности наших народа братским народима СССР-а и наше чврсте воље, да раме уз раме с њима још одлучније наставимо борбу, за потпуно уништење фашистичке немани“. — АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/372.

мим тим скрати рат.⁶ Овакав однос према Совјетском Савезу био је израж³ уверења југословенских комуниста, развијеног и пре рата, да се ради о великој социјалистичкој држави од које зависи исход рата и изглед будућег света, пре свега властито ослобођење, али, на другој страни, и чињенице да је совјетска земља била један од стубова антифашистичке коалиције, да је СССР прихватио Атлантску повељу и политички-пропагандно залагао се за остваривање њене демократске суштине, независно од свих блискости односа КПЈ и бољшевичке партије.

Једно битно питање односи се свакако на дијалектику промене политичких и класних снага у Југославији које су револуционарном субјекту омогућавале да се у јесен 1943. одлучи на озаконивање и уставну потврду револуционарних промена. Реч је о оцени садржаној у Декларацији Другог заседања АВНОЈ-а у којој стоји „да је у току народноослободилачке борбе створен потпуно нов однос политичких снага у нашој земљи, те да мора такође и у њеној управи и државном вођству тај нови однос снага бити на одговарајући начин изражен“.⁷

Ништа тако убедљиво као емпирички материјал уочи Другог заседања АВНОЈ-а не говори до ког степена су се војни и политички односи у Југославији изменили у корист револуционарних снага.

После капитулације Италије у Далмацији и Словенији је букнуо општи народни устанак. С оружјем одузетим Италијанима наоружано је око 80.000 нових бораца. НОВЈ је октобра 1943. имала, о чему Тито извештава Св. Вукмановића, девет корпуса, али су, осим „регуларне војске“, задржани и партизански одреди ради прикупљања новог људства и диверзионих акција. Четници Михаиловића, јавља Тито, били су војнички тучени свуда сем у Србији. Поред разбуктавања устанка у Македонији, пред КПЈ се налазио задатак успостављања што чвршће везе са Бугарском и Грчком, нарочито са Бугарском.⁸ Македонци су, како стоји у изворима из тога времена, први пут од Самуила створили своју војску. Последњих месеци НОВ у Словенији се „упетостручила“. Од издајничке „беле гарде“ и „плаве гарде“ Драже Михаиловића „постоје данас само крпе“, каже се у једном извору. „Словеначки народ је данас читав уједињен од Трста и Соче до Караванки и води херојску борбу за своје уједињење, ослобођење и равноправност у новој Југославији“. У црној Гори „буктао је поново народни устанак“. Потврђивало се уверење изражено крајем 1942. да је „Црна Гора била наша и наша ће остати“.^{**} Пар-

⁶ Исто, 1943/351. — „Седмоновембарски говор друга Милована Ђиласа члана ЦК КПЈ“, одржан на свечаној академији посвећеној 26-годишњици октобарске револуције.

⁷ Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Декларација АВНОЈ-а, 219—223.

⁸ Тито — Св. Вукмановићу Темпу, 9. октобар 1943. — АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/650.

^{**} Иван Милутиновић пише Св. Вукмановићу да је капитулација Италије довела до појачане мобилизације, доласка Другог ударног кор-

тизани Босанске крајине постали су пионири ослобођења ове земље, братства и јединства у време када се у читавој Босни разгорео народни устанак. Муслиманима је бивало јасно да их од потпуног уништења може спасти једино учешће у народноослободилачкој борби, јер су их усташе гурале на страну Немаца и у братоубилачки рат, док су четници над њима вршили „незапамћене злочине“. Борба у Војводини је покопала теорије које су ишле за тим да покажу како у равницама, без шума и планина а са много путева, није могућа оружана борба. Терен је у народноослободилачком рату несумњиво играо улогу, али је искуство показало да је „најнепроходнија шума и најсилнија планина према непријатељу — уједињени народ, решен да се до краја бори за свој опстанак и своју будућност“.⁹

Народноослободилачки покрет у Србији, изложен страховитом терору Немаца, Бугара и квислинга, почео је да се буди у јесен 1943. Поред сталног упоришта народноослободилачке борбе на југу деловале су с јесени и нове српске бригаде. Руководство Партије је из Босне упутило у Србију групу искусних војних руководилаца ради организације регуларних војних јединица из постојећих партизанских одреда. Тито је октобра 1943. сугерисао да се војни руководиоци и организатори добију од Другог корпуса, који се налазио на тремећи Санцака, Метохије и Црне Горе, наводећи да намерава да концентрише два корпуса ради догледних операција у правцу Македоније и Србије.¹⁰

Народноослободилачка борба је била општејугословенска појава, а на другој страни оружана сила револуције стапала се са снагама у позадини непријатеља. На овај феномен класично упућује извештај Ива Лоле Рибара Титу, у коме стоји: „Сплитски устанак је нешто што се битно разликује од свега до сада. У овом случају ми смо град добили у првом реду акцијом изнутра, а тек у другом дејством наших војних јединица споља“.¹¹

Пораст броја јединица и нарастање њихове борбене снаге утицало је, како јавља Иво Лола Рибар Титу, да се журно ради на организацији Партије у новоствореним јединицама.¹²

У јесен 1943. размах народноослободилачке борбе је утицао на убрзање диференцијације у редовима ХСС. Према наведеном Титовом извештају, дошло је до јаке диференцијације у „партији

пуса на простор Црне Горе, Санцака и Херцеговине, те разоружања италијанске дивизије. — Милутиновић — Темпу, 23. септембра 1943. — АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/303. — Блажо Јовановић — Зетин је 30. октобра 1943. извештавао Милутиновића да су Немци формирали неку „назови владу“ у Црној Гори, у којој је („изгледа“) преовладала „недићевска линија“, али која не може заменити ликвидирано вођство четника са Бајом (Станишићем) и Блажом (Ђукановићем), јер нема никакав ауторитет, а из игре су испале сепаратистичке вође које су се „утрживале“ са овима да би они формирали неку власт. — АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/606.

⁹ Као под 6.

¹⁰ Као под 8.

¹¹ АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/295.

¹² Исто, 1943/315.

Радићеваца“, што је за последицу имало приступање њихових присталица у „фронт народног ослобођења“. ¹³ Констатације да је „политика чекања“ (Мачекова линија) и „словеначке средине“ „раскринкана“ срећу се и у Прогласу ЦК КПЈ поводом 26. годишњице октобарске револуције, као и у реферату поднетом тим поводом. ¹⁴

Избегличка влада је преживљавала дубоку неизлечиву кризу, коју је манифестовало и образовање Пурићеве, тзв. чиновничке владе. Тито је стање емиграције овако карактерисао: „Избегличка влада се све више ‚вата за нас‘; почели су да нас хвале преко радија, а у исто време настојали преко реакционарне америчке штампе да нам подметну клипове, ширећи разне нетачне гласине, али је истина о нашој борби продрла у најшире кругове светске јавности, како о успесима на бојном пољу, тако и о нашем утицају у земљи.“ ¹⁵ Показала се као нестварна жеља емиграције да угуши народноослободилачки покрет снагом окупатора („задавити рукама окупатора“), а окупаторским терором убије борбену вољу код народа. Устанак је предводила Партија која је изникла из дубине народа, постајући, како је речено на прослави 26. годишњице октобарске револуције, „народном партијом“. ¹⁶ Референт је на овој прослави владу оцењивао на следећи начин: „Лондонска избегличка влада нема за собом никог сем шачице окупаторских слугу, који су се склонили иза жице окупатора. Та влада нема никога: ни народа, ни војске, ни власти, и каква је то онда ‚Влада‘? Никаква. Она још једино има Дражу Михаиловића, генерала без војске, једног од најтежих ратних злочинаца овог рата“. ¹⁷

Победе НОВЈ биле су извојеване сопственим рукама и сопственим оружјем, отетим од непријатеља. Но прва савезничка помоћ у јесен 1943, колико год била симболична, имала је крупан политички значај: како због признавања народноослободилачке борбе у иностранству тако и због разбијања клевета да је народноослободилачки покрет против Америке и Енглеске. Тим констатацијама придржавало се схватање да су дужни да нас помажу, јер на тај начин помажу своју борбу, а ствар је народа како ће уредити своје унутрашње ствари. ¹⁸

Конзервативне снаге у иностранству и емиграција узалуд су сужавали народноослободилачку борбу пропагандом да је воде комунисти и њихова партија, неразумевајући њен народноослободилачки карактер. Пурићева влада је, међутим, бивала свесна да је њена ствар изгубљена и да је у Југославији дошло до коренитог преображаја, промене односа снага, што је Пурић језгро-

¹³ АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/650.

¹⁴ Исто, ЦК КПЈ, 1943/351.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

вито приказао у једном писму Марији Карађорђевић из фебруара 1944, пишући краљици да је његова влада морала да прелази у Каиро на плими успеха НОВ и Тита.¹⁹

III

Народна очекивања у погледу оживотворења духа и начела Атлантске повеље нису се у свему испунила.

Атлантску повељу кршили су сами њени творци, пре свега Британци, који су сматрали да се њени принципи не односе на њихове колоније.

Између чланица антифашистичке коалиције различито су тумачени циљеви и демократско послератно уређење.

Неповерење међу савезницима пригушивали су рат у току и суморно стање на фронтovima: САД су ушле у рат после катастрофе своје флоте код Перл Харбура, децембра 1941; у јесен 1941. совјетска престоница је једва одолевала, а Лењинов град био стиснут у гвоздени загрљај; ни Британце — чије су малобројне снаге биле расејане на свим странама света и на свим океанима — није служила ратна срећа. У демократским државама Запада сумње у СССР су извирале из постојања Коминтерне, на коју се гледало као на централизован штаб светске револуције у служби совјетске државне политике. Поверење је подстицано тајним, али познатим дуалним везама Совјетске Русије у међународним односима: преко државних органа (дипломатских и војних) и тајно, преко Коминтерне, са партијама — секцијама. Коминтерна се није оглашавала од 22. јуна 1941. године, али није било сумње да је присутна у раду комунистичких партија у свету. Стаљин је помишљао да је укине септембра 1941. године, мада је од те намере одустао — страхујући да такав поступак у време повлачења Црвене армије не буде схваћен као признање скорог краја.²⁰ Чак је и њено касније распуштање, са два гласа против,²¹ било поново одређено Стаљиновим концесијама западним савезницима, а не интересима дела национално сазрелих партија да само просуђују о властитим националним и међународним условима борбе својих радничких класа и народа.

Обострано су живеле сумње у мотиве супарничке стране. О томе има извора на претек, али искористили бисмо један нашег

¹⁹ „У Каиро смо стигли заједно с највећим Титовим успесима, после слома Италије, и убрзо констатовали да је цео званичан свет био одушевљен Титом. С времена на време чули смо незваничне примедбе да Његово Величанство Краљ, ако жели да сачува престо, треба да приђе Титу, чак и да оде код њега. То је постепено постала и званична теза. На наше примедбе одговарано је да Титов покрет није комунистички, већ опште народни, врста „front populaire“, да је у њему уједињен сав југословенски народ...“ — АЈ, 103 — 3 — 35.

²⁰ У јесен 1939. имао је такође намеру да укине Коминтерну, само сада из другог разлога: да не угрожава односе успостављене са Берлином.

²¹ Васил Коларов и М. Ракоши.

порекла. Милан Гавриловић пише Момчилу Нинчићу августа 1941: „У Енглеској и Америци као и свуда на другој страни постоји бојазан да ће, ако победи, Совјетски Савез пронети црвени барјак докле год стигне црвена војска, па и даље, без обзира на све изјаве, и да је то у ствари основна идеја њихове реалне политике. Поред тога постоји и бојазан од сепаратног мира“. „Дуг рат опасан је за сваки режим који га води“. Питају се многи не теже ли сада Енглези и Американци да се рат СССР-а и Немачке продужи, до исцрпљења обеју земаља, „њима подједнако несимпатичних, до пада обадва режима, и бољшевичког и нацистичког“.²²

Совјети су подозревали од британских намера на југоистоку Европе након стварања Балканске уније између Југославије и Грчке, иако се радило о „мртворођенчету“, а Британци од стварања Свесловенског комитета у Москви као форме бољшевичке експанзије посредством подстицања ирационалних словенских осећања.²³

Начела Атлантске повеље нису престајала да се наглашавају као „*magna charta*“ великог рата у току, али је у пракси међусавезничких односа све више преовлађивала пракса која им је драстично противуречила: брига за осигурање послератних граница, освајање престижа на рачун другог савезника, разграничење војних зона интереса, кулминирајући 1944—1945. у подели сфера утицаја.

Сукоб интереса савезника нарочито се рефлектовао на ослободилачку и антифашистичку акцију поробљених народа, на покрете отпора, што се највидљивије исказивало у Југославији. Различитим прилазом догађајима у Југославији, вештачки се стварао „југословенски проблем“ и — мимо воље народноослободилачког покрета — интернационализовао. Британско острво је било уточиште готово свих грађанских влада поражених европских држава, чије су понашање усмеравали Британци, заинтересовани за одржавање политичког и социјалног *status quo*-а, у суштини своје супрематије у Европи, док је Москва давала гостопримство деловима руководстава комунистичких партија. Велика Британија је доzirала отпоре, задржавајући их на нивоу допунских фронтава и стављајући их у функцију своје војне стратегије и послератних политичких циљева, а СССР је радио на томе да све покрете отпора којима су руководили комунисти стави под

²² АЈ, 103—61, Гавриловић Нинчићу из Москве, 28. август 1941.

²³ Свесловенство је тумачено као тактика а не као уверење, јер је основна ствар у комунизму „да исто као религиозна осећања треба сузбијати и национална — уопште све колективне афинитете грађанског поретка“; емиграција је свесловенску идеју оцењивала и као нереалну (утопију), а што се тиче начина пропагирања као тенденциозну. Манифестација свесловенства показивала се у датој ситуацији и као мало опортуна. Али, сугерисано је, да се према овој традиционално симпатичној идеји у широким слојевима, и као пароли совјетске владе, не треба узимати негативан став. — Гавриловић Нинчићу, 11. октобар 1941. — АЈ, 103—61.

своју спољнополитичку контролу. Прихватајући четнике у Југославији, Велика Британија је постајала заштитник снага које су служећи Италијане и поједине квислиншке групације практично ратовали против антифашистичке коалиције, па самим тим и против Британаца. Аутентичном народноослободилачком покрету Британци су покушавали 1941—1942. да наметну вођство Михаиловића као свог штићеника. Формулишући политику компромиса у Југославији, којој је децембра 1943. пришао и СССР, Велика Британија је узела у своје руке заштиту интереса умереније југословенске буржоазије, која се није или није до краја компромитовала колаборацијом. Велика Британија је потпомагала старе режиме у Грчкој и у другим земљама. На прослави 26. годишњице октобарске револуције изричито се рекло да се Атлантска повеља не примењује у Италији.²⁴ Владе Велике Британије и САД су се позивале на уставни континуитет, на поштовање начела законитости, наводећи да рат није оквир за прејудичирање облика владавине и унутрашњег уређења. Што се тиче граничних питања, блокирано је њихово решавање у рату вољом народа, израженом у устанцима, независно од духа Атлантске повеље, формалним супротстављањем тезе о решавању сличних питања за „зеленим столом“, то јест на мировној конференцији.

Совјети су подржавали комунистичку штампу на Западу, а на тлу СССР-а омогућавали цензурисану пропаганду покрета, који су се налазили под њиховим утицајем или били повезани с Коминтерном. Совјетска влада је преко својих дипломатских представника инсистирала на тези да се не меша у унутрашње ствари других држава. У односу на Краљевину Југославију совјетски лајтмотив био је да признају војно поражену државу од обнове односа и да СССР њен унутрашњи поредак не занима.²⁵ Совјети су, међутим, истрајавали на ратном напору против фашистичких сила, бивајући у овом питању далеко флексибилнији од Британаца, што им је у одређеним фазама рата давало предности у дипломатским интервенцијама.

Стратегија народноослободилачке борбе КПЈ, као оквир социјалне револуције у условима другог светског рата, настала као

²⁴ Милован Ђилас у поменутом реферату: „Ми не можемо и нећемо дозволити да се код нас догађају такве ствари какве су се на пр.(имер) догађале на ослобођеној територији и Италији, где је остављен нетакнут сав Мусолинијев апарат, с том једином изменом да не носи фашистичке значке. Остао је и Виктор Емануел, који је двадесет две године држао Мусолинија, а да и не говоримо о Бадолевој влади у којој седе људи као генерал Роат(а) одговоран за тешке злочине, које је, талијанска окупаторска војска извршила у нашој земљи. Атлантска повеља се тамо није проводила у интересу италијанског народа, него реакционарних клика, које су му и донеле овакве несреће. Тако код нас неће и не може бити, то треба да је јасно свима и свакоме наш народ је у томе погледу јасно казао шта хоће и шта мисли“. — АЦКСКЈ, ЦК КПЈ, 1943/351.

²⁵ Емиграција је на изјаву Вишинског да „они (Совјети) признају Југославију и сматрају да је чисто унутрашња ствар Југославије како ће она уредити своја унутрашња питања уколико она постоје“ гледале као на кабинетску, а на другој страни као на „двојну игру“. — АЈ, 103—61.

израз нове историјске ситуације у односу на октобарску, давала је основ за интервенцију СССР-а далеко раније да није било његовог државног прагматизма условљеног бојазни од поремећаја односа са западним савезницима, посебно од темпа и обима западних испорука критичним деоницама совјетског фронта 1941—1942, а на другој страни догматско идеолошким предубеђењима Кремља о улози комунистичког чиниоца као самосталног у антифашистичком рату.

Prof. dr Branko Petranović

CHARTRE ATLANTIQUE ET AVNOJ

Resumé

Se basant aux matériaux de source partiellement nouveaux, l'auteur a fait une analyse entre la Charte Atlantique et AVNOJ, c. à d. de ses décisions. L'analyse est faite selon le critérium substantiel et non pas selon celui d'institution car, dans l'un des cas il se fait du document et dans l'autre de l'institut, de l'Assemblée révolutionnaire des peuples yougoslaves. Le fait qui rend possible l'analyse parallèle est désigné par l'attitude identique des créateurs de la Charte Atlantique et d'AVNOJ — que la volonté du peuple est décisive dans le choix et la formation de la forme de l'organisme étatique. Il en est noté que le Parti communiste de Yougoslavie après l'alliance réellement formée entre l'URSS et la Grande Bretagne dans ses documents, avant la conclusion de la Charte, recommandait le même principe. Les nouveaux matériaux donnèrent la possibilité de suivre le changement de relation des forces en Yougoslavie en automne 1943 et, sur cette base on forma les décisions de la deuxième séance de l'AVNOJ. Par son accession critique l'auteur a montré, par plusieurs exemples, comment les Grandes puissances qui proclamaient les buts de la guerre trahissaient les mêmes pendant la guerre.